

Újabb színészettörténeti vonatkozású levelek a Kézirattárban

PAPP IVÁNNÉ

Kézirattárunk állományában — a magyar nyelvű kötetes anyag sokszorosításban megjelent katalógusa szerint is — bőségesen található színészettörténeti vonatkozású kézirat. Elegendő itt *Szigligeti Ede* kézírataira, *Rakodczay Pál* anyaggyűjtésére vagy *Jászai Mari* levelezésére utalnunk, — ezeket az utóbbi félszázadban kutatóink nagyrészt közzé is tették. A régen állományunkba került anyagokon kívül napról-napra is gyűlik be színészeti vonatkozású emlékezés, levelezés, hagyaték. E többnyire kisebb terjedelmű vásárlásokon messze túlszerezhetjük a hatalmas kéziratanyag, amelyet kézirattárunk az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályától 1953-ban vett át a két tár közti gyűjtőköri megállapodás alapján. Az 1953—62 közti időszak színháztörténeti jellegű gyarapodása — elsősorban *Somló Sándor* hagyatéka — külön ismertetést kíván.

A Kézirattárba ez alkalommal átkerült anyag kisebb része kötetes — ilyenek pl. *Klárné Angyal Ilka* színműveinek kézíratai, *Jászai Mari* számadásai és cikkeinek gyűjteménye vagy *Rexa Dezső* anyaggyűjtése. Más, szintén kisebb része anekdota-gyűjteményünkbe került néhány lapos kézirat, — az anyag túlnyomó része — mintegy 4300 db — a levelezésekből tevődik össze.

Ez alkalommal a levélananyag ismertetése a célunk. Elsősorban életrajzi adatokban gazdag ez az anyag, a katalóguson túlmenő feltárásával a tudományos kutatás céljait szeretnénk szolgálni. S e kutatás gyakran lehet irodalmi vagy művészettörténeti, hiszen tekintélyes számú levélben tükröződik a színház mindennapi életén túl a művészvilág, a társadalmi élet s a politika sok eseménye.

Az átvett kéziratok jelentőségét az is növeli, hogy a magyar színészettörténetnek jóformán minden korszakából egyenletes bőséggel szolgáltatnak anyagot. Talán az 1920—44-ig terjedő időszakból van — mint minden téren, — még ezután várni való. E fölöttébb terjedelmes időszak írásos emlékei nem is a pesti magyar színház 1837-i kezdetéig mennek vissza, — a budai, sőt a kassai, a székesfehérvári és a kolozsvár-nagyváradai színészethez kapcsolódó leveleink is vannak. Az anyag gazdag — természetesen nagyrészt ismert — a pesti magyar színház megalapítása körüli levelezésanyag. Van néhány a Nemzeti Színház 1848—49-es életére jellemző dokumentumunk is. A leggazdagabb mégis a 19. század második felét illetően; a századfordulót és az 1900-as éveket is nagyszámú levél világítja meg. Az utolsó nagyobb egységet a *Tóth Imréhez* igazgatása alatt írott levelek alkotják.

A szóbanforgó kéziratanyag zöme a Nemzeti Színház egykori könyvtárából és múzeumából került elő. Ez a gyűjtemény 1925-ben jött létre, hatalmasan meg-

növekedett a centenáriumba készülő kiállítás idején, — s gondozója, néhai *Pataki József*, a Nemzeti Színház tagja, igaz lelkesedéssel és ügyszeretettel gyűjtötte és őrizte a tárgyi emlékek mellett az írott anyagot is. Hasonló gyűjteményt vett át az OSZK — mint ajándékot — 1950-ben a Színészegyesülettől. Többnyire vétel útján tett szert a Színháztörténeti Osztály 1950—51 körül gazdag levéllételeire pl. *Kürthy György*, *Rexa Dezső*, *Lehel Béla*, *Hajdu A. László*, *Mészáros S. László* és mások gyűjteményéből. *Abonyi Géza* halála után kerültek be azok a levelek, melyeket barátai, kollégái vagy társadalmi egyesületek, szervezetek intéztek hozzá, részben korábban, részben pedig 1945 után.

A Nemzeti Színház múzeumába természetesen került be sok hivatalos jellegű levél is, — az egyéb hagyatékokban pedig — természetesen — nem a művész írta, hanem a hozzá intézett levelek vannak nagy számban, — példának megint a *Jászai* anyagot kell felhoznunk: rokonok, barátok, tisztelők, sebesült katonák, arisztokrata művészpártolók és ismeretlen rajongók leveleit lehetjük fel benne.

A levelek ismertetésénél a levélírók különböző csoportjait vesszük sorra, végül pedig a tárgyak miatt jelentős levelekből említünk meg néhányat.

A 19. századbeli *színész-levélírók* sorát azok a művészek nyitják meg, kik a pesti magyar színház megalakulása körül a közzétett felhívásra ajánlkoznak: *Déryné*, *Megyeri Károly*, *Bartha János*, *Hivatal Anikó*, *Balla Károly*, *Kovátsné*, *Pály Elek* és *Szerdahelyi József* jelentkező levele maradt ránk. Élénk és felelősségteljes levélváltások mutatják a vármegyei vezetők, *Földvály Gábor*, *Nyáry Pál*, majd *Ráday Gedeon* áldozatos tevékenységét. A hozzájuk, főképpen *Földvály*-hoz címzett levelekben Pest város s a vármegye különböző rendű s rangú lakosai küldték el felajánlásukat a pesti magyar színház céljaira. Itt kell szólnunk arról a sokat emlegetett levélváltásról, mely *Bajza József* és *Kántorné*, valamint *Kántorné* és *Földvály Gábor*, illetve a pestmegyei színészeti választmány, továbbá *Kántorné* és *Komlóssy Ferenc* között alakult ki, — *Kántorné* szerződötetésének oly sokat vitatott ügye körül. Az 1830-as évekre megy vissza jónéhány erdélyi színészlevél; pl. *Jancsó Pál* szép sorai a Kolozsvárról eltávozó *Szülőgyi Pál*hoz és *Szentpétery Zsigmond*hoz 1833-ból. — Hasonlóképpen 1834—35-ből kelt a díszlettervezőként is neves *Telepy György* levele *Fáy András*hoz, kitől 8 vagy 9 pengőforint utalványozását kéri a budai társaság részére, minthogy „ma az előadás napja és még sok és szükséges mellékdíszítmények hibáznak,” — ezek híján „gyalázatot kénytelenítettünk vallani”.

Újabb felhívásra íródott színészlevél 1840—41, sőt 42-ből is van kezünkben, ilyen *Beke Kálmáné*, *Sáska Borbáláé* — s különösen érdekes *Pály Eleké* 1841-ből. Újból felveti az ez években társulatánál működő *Kántorné* pesti szerződötetésének dolgát, nagy tapintattal és őszinte tisztelettel a kitűnő művésznő iránt. *Szathmáry Dániel* felesége, *Farkas Lujza* szerződése ügyében ír 1842-ben. A következő 1843—44-es esztendőik leveleiből említésreméltók *Bartay Endre* bérlőigazgató és *Schodelné* levélváltása, majd a kitűnő énekesnőnek az igazgatóválasztmányhoz intézett sorai is. *Udvarhelyi Miklós* leveleiben *Ráday*hoz illetve *Simontsits*hoz szabadsága engedélyezése — azaz jutalomjátéka kiadása vagy pénzben megváltása ügyében fordul.

Szerepel a levélírók között id. *Lendvay Márton* is, — különösen jellemzőek fiához, ifjú *Lendvay Márton*hoz a művésznevelés — utódnevelés gondjában írott levelei. Hasonlóképpen családi vonatkozásúak *Egressy Gábornak Ákos* fiához,

Etelka lányához és *Telepy* Károly vejéhez írott sorai. *Szentpétery* Zsigmond mellett még *László* József nevét kell megemlítenünk, — tőle ez anyagban feleségéhez. *De Caux* Mimihez írott két levél van. Az egyiket 1848. november 6-án, a csatamezőről írja, s kifejezi azt a kívánságát: tekintsék ez írást végrendeletének, ha elesik. Másik, már valóban búcsúzó levele Kolozsvárról 1866-ban kelt.

Szilágyi Pál 1850-ben mint díjtalan gyakornokot szeretné fiát a Nemzeti Színháznál elhelyezni. *Szuper* Károly, hajdan *Petőfi* színésztársra, *Szigligeti*hez 1855-ben vendégszereplési kéressel fordul. *Bulyovszkyné Szilágyi* Lilla hivatalos jellegű sorokkal fordul *Ráday* Gedeonhoz, *Nyékly* Mihályhoz, *Radnótfáy* Nagy Sámuelhez és *Szigligeti* Edéhez, — több levele van gyűjteményünkben kolozsvári anyai barátnőjéhez, — főképpen vendégszereplési és társasági hírekkel. Az 50-es évekből valók még *Bolnai-Bethlen* Miklós levelei a Nemzeti Színház igazgatóságához, párizsi tanulmányai és pesti szerződésének ügye a tárgyuk. *Aranyváry* Emiliának egy 1857-ben *Szigligeti*hez intézett levelét kell megemlítenünk, — *Jókainé Laborfalvi* Róza 1852—54 közt fordul levéllel *Festetich* Leo intendánshoz, — az igazgatókkal általában *Jókai* közli, ha felesége a próbára elmenni nem tud.

Szigligeti Ede előbb mint titkár levelezik szerződés ügyben pl. *Alajos* Jánossal, *Bulyovszky*val, *Egressy* Gáborral (1859) vagy *Tóth* Józseffel (1850—51), — a későbbi évekből ugyancsak *Tóth* Józsefhez és az öreg *Szigligeti*hez van néhány diplomatikus, de határozott hangú levele. *Réthy* Mihály kisfia tanítójának kért állandó belépőt 1854-ben, — azt írja, ennyit megérdemel, hiszen a gyermekszereplő kedvéért sok szülő hozza el gyermekeit, sőt „*Szőnyi* és *Gönczy* urak intézetéből csapatostul jönnek” ilyenkor a tanulók. *Tóth* József 1850-ben ír szerződés dolgában *Fáncsy* Lajos igazgatósági ügyvivőnek, — egy évvel későbbi levelében *Ráday*nak jelentést tesz a Nemzeti Színház könyvtárának vizsgálatáról, melyet *Csepregi* Lajossal együttesen ejtett meg. A kölcsönzés megszorítása és a példányok mielőbbi köttetése — e két javaslattal szeretné a színházi könyvtár állományát védeni.

Szigeti József levelei visszanyúlnak 1844-ig, mikor *Kecskemétről* szerződés dolgában jelentkezik, Nemzeti Színházbeli működése java idejéből is maradt fent több dokumentum. 1853-ban írt levelében fizetésjavítást kér, minthogy sok és sokféle szerepet játszik s az előző generáció elsőrendű színészeit helyettesíti. Önérzetes hangon fordul 1871-ben *Orczy* Bódoghoz, tiltakozik a felettesükkel csupán írásbeli érintkezés bevezetése ellen, — elősorolja az intendáns kötelességeit. Öregségében pedig — mint *Paulay*hoz 1882—89 közt írott sorai bizonyítják — hajszát lát darabjainak kitűzésében is, ki nem tűzésében is.

Szerdahelyi Kálmán 1861-62-ben részletesen beszámol *Nyékly* Mihálynak *Offenbach*-hal Bécsben folytatott tárgyalásainak eredményéről. Gyűjteményünkben található egy 1871-ből kelt, állásáról lemondó levele is, — mint az intendáns *Orczy* Bódoggal való harc egyik dokumentuma.

Takács Ádám, a jeles vidéki jellemszínész vándorlásai során Máramaroszigetről, Nagyváradról, Miskolcra és Marosvásárhelyre ír családja együttérző barátnőjéhez, *Prielle* Kornéliához. Leveleinek tárgya: szerződések, vendégszereplések, a vidéki színház gondjai, felesége halála, gyermekeinek nevelése — említi nem egyszer sógornőjét, *Karacs* Terézt is. Hasonlóképpen a vidéki színészet művészi és családi nyomorúságai tükröződnek egy másik, ugyancsak

Prielle-hez 1853—77 közt intézett levélkötegekben. Írójuk a nagy művész nő egyik huga: *Prielle* Emilia, *Lángh* Boldizsár felesége.

Prielle Kornélia levelezésének most bekerült anyagában nincsenek családi, belső életére vonatkozó levelek, — csak néhány leányához írt kedves, könnyed sor pl. unokáinak pesti tartózkodásáról, vagy olyan kérdésre felel neki, hogy ott volt-e a király *Karátsonyi* Guido estélyén, — máskor meg részletesen leírja *Ujházi* Ede csodálatos bútorainak kényszerű eladását. A címzettek között igazgatók, kollégák s főképpen barátok szerepelnek, — az ő esetében több a maga írta levél, mint a hozzá intézett. Egy levelében 1845-ből, Debrecenből kéri — betegsége miatt — szabadsága meghosszabbítását, többi írása mind a századfordulóról való. Emléktárgyaiból sokat elküld az 1890-es színészeti kiállításra, — részletesen leírja az elrendezésre vonatkozó elképzeléseit is a kiállítás szervezőjének, *Bényei* Istvánnak. Nyaralásaiból jó kedéllyel és préselt virágkoszorúval küld levelet igazgatójához, *Paulay*hoz, — 1887-ben az elkövetkező évadra „fehérruhájú tiszta matrókákat kér,” eljátszik „mindent a 60 éves korban, semmit az 50-en alul.” Egy hűséges tisztelőjének, a selmebányai óvónő *Wersényi* Rózának megírja 1898-ban, hogy a debreceni színészet 100 éves jubileumára készül. „Képzeld el, hogy én nekik abból a 100 évből többet jelképezek félszázadnál” — írja kedvesen humorizálva saját maga már-már műemlékvoltáról. Ugyane tisztelőjének „másik bálványá”-ról, *Jókairól* ezt írja 1899-ben: házassága „nem lehet egyéb, mint hanyatló elmebaj.” *De Caux* Mimivel, a másik matrónával közösen tervezett nagy tátrai kirándulásukat a jövő esztendőre halasztják, amint 1886-ban írja. *Helvey* Laurának részvétét fejezi ki 1901-ben, Abbaziából ír 1905-ben *Bulyovszky* Lillának. Meg kell említeni azt a kevés, de jelentős *Jászai*hoz írott levelét, mely most gyűjteményünkbe került: pl. 1900-ban húsvéti reggeli együttes elköltésére hívja, s az „elválasztott utak” újra találkozását reméli, — 1905. július 17-én pedig azt írja *Jászainak*: „Neked mellettem kell állnod,” akár az anyakönyvvezető, akár az egyház szolgája előtt. Egyébként a már említett *Wersényi* Rózának többször köszöni meg *Prielle* a finom felvidéki falatokat: gombát, málnát, májat.

Jónéhány *Prielle*hez intézett *Rákosi* Szidi levél is van kezünkben 1884—85-ből, tele apróságokkal, — *Paulay*hoz 1882-ben arról ír, hogy szeretne a Nemzeti Színházba visszakerülni, — *Jászai*hoz 1900-ban intézet leveleiben felháborodva veszi tudomásul, hogy *Jászai* kivonul a Nemzetiből.

E rövid ismertetés során már több alkalommal említettük a *Jászai*-levelezést, — most lássuk magukat a leveleket. Újabban már ismertek a most bekerült, *Mednyánszky* Lászlóhoz írottak, — itt található még a *Tóth* Imréhez, *Ambrus* Zoltánhoz és *Hevesi* Sándorhoz intézett sorai is. A *Somssich* Andorhoz írottak többnyire nyaralási terveket tartalmaznak. Ami pedig a *Jászai*hoz írt levelek íróit illeti, itt most csak azokat említjük meg, kik — mint pl. a tudományos élet személyiségei — másutt nem kerülnek sorra. Ilyenek pl. azok a szerkesztők, kik *Jászaitól* kéziratot kérnek: *Ruttkay* György a Pester Lloydtól, 1905-ben ír, — *Szerdahelyi* Sándor pedig ugyancsak cikk ügyben levelezve 1907-ben — a Szovátán nyaraló *Jászai* figyelmét felhívja *Petelei* Istvánra. Sokan keresik fel egyesületi ügyben, előadóest vagy gyűjtés szervezése alkalmából. *Sarlós* dr. 1922-ben az orosz menekültek dolgában tárgyal, — az aszódi gimnázium vagy a pesti ref. gimnázium megköszöni fellépését. Gyakran fordulnak közismert jótékonyaságához, háborús és háborúutáni inségesek kérnek tőle ruhaneműt, — mások pedig segítségét egy-egy állás elnyeréséhez. Se szeri, se száma azoknak a hálálkodó le-

veleknek, melyeket a világháború katonái, sebesültek vagy frontraindulók intéznek hozzá. Sok baráti család *Jászai*hoz írott levelezése került be: györmegyeiek, *Szavay* Gyulák, falusi plébánosok, pesti művészcsaládok, a századvégtől egészen a 20-as évekig.

Kassai Vidornak is van néhány levele ebben az anyagban, — egyiket nyugdíj ügyben intézte *De Caux* Mimihez, — mások pl. *Kürthy* Emilhez meg *Rakodczay* Pálhoz íródtak. különböző mindennapi dolgokban. *Feleki* Miklóstól most nem került be jelentősebb levél, — feleségétől *Munkácsy* Flórától van *Jászai*hoz, *Szerdahelyi*hez, *Szigligeti*hez, *Podmaniczky*hoz és *Paulay*hoz intézett irás, — az utóbbiban 1885-ből említi a szabadkőműves páholytól ajándékba kapott szép fehér kesztyűt; másik levelében, *Orczy* Bódoghhoz címezve sérelmeket nehezményez. *Lendvayné Fán*csy Ilkának idős korából *Szigligeti*hez és *Paulay*hoz írott, mellőzését emlegető levelei vannak kezünkben. *E. Kovács* Gyula néhány levele nem mond többet a tudottnál, — *Szacs*vay Imre 1883-ban, a Nemzeti Színházhoz való szerződötetése előtt szerepjegyzéket küld *Paulay*nak, — *Szacs*vayné *Boér* Emma panaszos levelei már átnyúlnak a következő korszakba: *Tóth* Imréhez mellőzéseiről és nyugdíjazásáról ír. Az ifjú *Török* Irma sorait is ez az állandó színésznői indulat hevíti: 1894-ben azt kérdezi a Nemzeti Színház igazgatóságától, vajon felesleges tagja-e a színháznak, úgy érzi, igazságtalanul vették el tőle *Ofélia* szerepét.

Itt említjük meg *Paulay* Ede leveleit is. Igazgatósága esztendeiben írott levelei sok mindenre kiterjednek: egy-egy darab szerkezeti javítgatására (*Dóczi* Lajos) éppúgy, mint egy alkalmi prólóg előadásának kérdéseire (*Nagy* Ibolya), — színházi ügynökségekkel tart fent állandó kapcsolatot, — s neveli színészeit. Öregedni nem akaró nagy színésznőknek mondja egy-egy anyaszerep visszaküldése esetén: nem megtört test és lélek kell e szerepekhez, — hiszen akkor hol a művészi hitetés ereje? Fölényes bölcsességgel csendesít le heves vagy modortalan, ingerült öreg s fiatal művészeket. Közben tanácsot, ötleteket kér *Prielle*-től *Jókainé* méltó megünneplésére, — részletes tervezetet dolgoz ki egy drámai pályázat feltételeiről, a legelőnyösebb formában terjeszti fel *Treforth*hoz *Feleki* Miklós nyugdíjazási ügyét. Mindezt még természetesen egy sereg darab- és szerződés ügyben írott levél kíséri.

Meg kell említenünk olyan neveket is, mint pl. *Beksicsné Bogdanovics* Krisztina, ki *Szigligeti*hez, *Mátrai Betegh* Béla, ki *Paulay*hoz s *Laczkó* Aranka, ki *Jászai*hoz ír levelet. Az operett művésznőinek sorát *Bárdi* Gabi nyitja meg *Bartók* Lajoshoz intézett leveleivel, — *Blaha* Lujza leveleinél meg kell elégednünk a címzettek felsorolásával: *Szigligeti*, *Bartók* Lajos, *Evva* Lajos, *Lukácsy* Sándor *Vidor* Pál, *Vidorné*, *Paulay*, *Jászai*, *Szigeti*, *Tóth* Imre, *Tóth* Imréné, *Sziklay* János, *Vizvári* Mariska, *Eötvös* Károly, *Nemes* Antal püspök és *Kürti* József. *Splény* Ödön 1896-ban kéri *Eötvös* Károlyt, hogy egy végrehajtás felfüggesztése ügyében intézkedjék. *Pálmay* Ilka levelei is széles kört és hosszú időt ölelnek fel: *Vidor* Pálhoz, *Vidorné*hoz, *Bartók* Lajoshoz, *Tasnády* Erzsikéhez, *Jászai* Marihoz, *Gabányi*hoz és *Vidor* Ilonkához szólnak, 1883 és 1920 között.

Gabányi Árpádtól nincs ebben az anyagban levél, — annál több gratuláció kitüntetéseihez, 1909 — illetve 1912-ből. *Ujházi* Ede levelei az 1870—1912-ig terjedő évtizedekből valók; eleinte *Paulay*hoz szerepek ügyében ír, — van még itt *Prielle*-hez, „kedves jó patróná”-jához s későbbi igazgatójához, *Tóth* Imréhez írt levél is. *Vendrei* Ferenc 1899-ben Kolozsvárról ír a már Vígszínházban mű-

ködő *Ditrói* Mórhoz. — *Vizvári* Gyula 1873-ban *Szigligeti*hez, 1880—1885 között pedig *Paulay*hoz intéz levelet. *Vizváriné Szigeti* Jolánnak 1894-ből *Bartók* Lajoshoz írt sorai találhatóak ebben az anyagban, *Tapolczai* Dezsőnek pedig *Ditrói*hoz írt, szerelmeit felelmegető levele 1898-ból van itt; később, 1910-ben írt soraiiban színészegyesületi ügyeket tárgyal meg ugyancsak *Ditrói*val.

Evva Lajosnak többek közt *Paulay*hoz és *Paulayné Adorján* Bertához írt levelei kerültek hozzánk, — valamint *Kürthy* Emilhez 1881-ben, majd 1911-ben írt sorai; később leánya, *Szemeréné Evva* Margit ír *Kürthy* Emilhez (1917, 1919): apja színházi iratait hiába kutatta.

A 19. század vendégművészeinek néhány levelét is megtaláljuk ebben az anyagban, természetesen többnyire a fellépések idejét tárgyalják. Hosszas levélváltás volt a nálunk is népszerű néger Shakespeare-színész, *Ira Aldridge* és a Nemzeti Színház igazgatósága között 1853—60-ig, 16 levelünk van tőle ez időből. Vannak leveleire válaszfogalmazványok is, *Festetich* Leo intendánstól. A *Hunyadi László*ból *Gara* Mária szerepét 1862-ben magyarul előadó belga énekesnő, *Désirée Artôt* néhány sora is kéziratárunkban van, valószínűleg ugyanaz évből. *Italia Vasquez* 1890—1902 között *Bartók* Lajoshoz intézett leveleiben társasági hírekkel foglalkozik. A 19. század végén a Burgtheater több tagja volt élénk kapcsolatban a Nemzeti Színház művészeivel, többen közülük táviratban üdvözölték az intézetet s igazgatóját, *Paulay*t az 1887-es félszázados ünnepen. Ez alkalmon kívül is pl. *Joseph Lewinsky*nek több levele van *Paulay*hoz, *Jászai*hoz s főképpen *Gabányi Árpád*hoz.

A századfordulón s a 20. század elején működő művészek hosszú sorát kell feltétlenül megemlítenünk még. Legtöbb dokumentum megőrzését *Tóth* Imre családjának köszönhetjük: borítékba rendezve maradt fent igen nagyszámú *Tóth* Imréhez intézett levél az 1908—1919 közötti évekből. Van kezünkben néhány *Császár* Imre-féle levél, — előbb *Paulay*hoz, majd *Festetich* Andorhoz intézett sorokat, van *Rózsahegyi* Kálmánhoz írt levele is 1929-ből. Nem lehet említés nélkül elmenni *Ódry* Lehel, *Alszegehy* Irma, *Várad* Aranka, *Hegedüs* Gyula, *Beregi* Oszkár vagy *Hettyei* Aranka levelei mellett. Gazdag anyagot nyújt a korabeli színházi és társasági életet illetően *Osillag* Teréz levelezése: *Paulay*hoz, *Lendvayné Fán*csy Ilkához, *Ditrói* Mórhoz, *Vidor* Pálnéhoz írt leveleket, — baráti hangúak *Jászai*hoz, *Somssich* Andorhoz és *Tóth* Imréhez írott sorai. Hasonlóképpen igen jellemzőek *Márkus* Emilia itt található, többnyire rövid levelei, melyeket *Egressy* Ákoshoz, *Jászai*hoz, *Tóth* Imréhez meg *Tóth* Imrénéhez intézett. *Somló* Sándor levelei közül meg kell feltétlenül említeni azokat, melyeket 1904—1906 körül *Jászai* Marihoz írt, — a korábbi évekből verseskötetei kiadásáról levelez *Aigner* Lajossal és *Bartók* Lajossal, azonkívül ez utóbbi *Kende Margit* c. színművének vidéki előadásairól számol be. Egy másik színigazgató levélírónk *Vidor* Pál, — tőle azonban nem munkatársaihoz, hanem családjához írt levelek vannak itt, mintegy 35 darab az 1897—1905 közötti időből. Az előbb más vonatkozásban már említett *Tóth* Imrétől is van néhány levelünk, ezek mint a *Paulay* illetve *Jászai* levelezésdarabjai kerültek elő. Az előbbieket az 1886-os pozsonyi vendégszereplés technikai előkészületeiről szólnak, — *Jászai*hoz pedig 1900—1914 között írt több *Tóth* Imre levél van e gyűjteményben.

A Thália-társaságra vonatkozóan csak egy levelet találtunk: a Társaság megbízta *Kürthy* Györgyöt az 1907/1908-as évadra a díszletek tervezésével; a levelet *Bánóczy* László írta alá.

Az egészen közeli múlt Nemzeti Színházának sok nagy művésze szerepel még, legalább néhány sorral: *Tóth* Imréhez fordul levelével *Bartos* Gyula, *Aczél* Ilona, *Hevesi* Sándor. Van *Hevesi* Sándornak *Jászaihoz* s *Gyenes* Lászlónak *Gabányihoz* írott levele is; *Táray* Ferenc pedig 1910-ben Győről jelentkezik: fiatal szerelmes szerepekre szeretne szerződni. *Ódry* Árpád leveleiből a *Jászaihoz* 1908—1915 közt írottak kerültek ezúttal kéziratárunkba. Meg kell említenünk azokat, melyekben egyiptomi útjának és *Jászai* Cleopatra-alakításának különböző, de egybevágó élményét kapcsolja össze.

Több levél maradt ránk *Somlay* Artúrtól is, 1911—14 között írta ezeket *Tóth* Imréhez. Az egyiknek Capri, az olasz ég és az olasz nyomor a tárgya, a másikban — 1913-ból — tétlenségét nehézményezi és Hamlet szerepét kéri.

A Nemzeti Színházhoz csak egy-egy szállal kapcsolódó művészek levelezéséből említésreméltó *Szentgyörgyi* Istváné, — az 1891—1932-ig terjedő hosszú idő alatt többek között *Feleki* Miklóshoz, *Jászaihoz*, *Gabányihoz* ír. *Ditróinak* — még 1897-ben — megköszöni a Vígszínház születésnapjára koszorúját, mondván: azért különösen megható az ajándékuk, mert „elfeledkeztek az érdes, a nyers, a zsörtölődő *Szentgyörgyiről*, de megemlékeztek benne a színésztől.” Öregkorában kedves hangon ír *Almássy* Endréhez és *Pataki* Józsefhez; saját levelei egy része éppúgy, mint feleségéé (1931—38) és leányaié akörül forog, mely emléktárgyakat és hogyan tudják a Nemzeti Színház múzeumába eljuttatni. *Szentgyörgyi* özvegyét még nyugdíj ügye is foglalkoztatja. *Bárdos* Artúrnak csakúgy, mint *Nagy* Izabellának *Jászaihoz* írt sorai maradtak ránk 1924-ből illetőleg 1922-ből, — *Varsányi* Irénnek pedig 17 éves kezdő színésznő korából van gyűjteményünkben két levele, *Bartók* Lajosnak írja bálba meneteli gondjáról.

A huszas évek második felében számtalan, jóformán névtelen idős színész, színésznő és elhagyatott színözvegy fordul kérő, méginkább köszönő szóval a karácsonyi jótékonyaságot gyakoroló Kövessy Vár Asztaltársasághoz vagy a társaság vezető alakjához, *Radó* Ágostonhoz. Hasonlóképpen széleskörű az a levelezés, mely *Pataki* József, a Nemzeti Színház múzeumának lelkes gondozója és ismert s ismeretlen adományozók közt alakult ki.

Természetes, hogy későbbi, mint a 30-as évekből kelt levél nemigen kerülhetett be sem a Nemzeti Színház múzeumába, sem az egykori egyesületek vagy gyűjtők kezébe. Az a néhány, csak szórványos darab, ami nemrég elhalt s ma is élő művészeinktől kéziratárunkba került, főképpen az illető színészek korábbi éveiből való. *Abonyi* Gézának pl. csak egy 1942-ben írott levele van itt, — hozzá írott annál több, korábról éppúgy, mint 1945 után, magánlevél, főképpen pedig vers előadására felkérés, vagy pl. szakszervezeti ügyekkel foglalkozó. *Bajor* Gizitől most bekerült egyetlen darab az a részvétet megköszönő meleg pár sor, melyet 1942-ben *Abonyi* Gézához intézett. Hasonlóképpen *Abonyihoz* fordul *Major* Tamás, valószínűleg *Csontos* Gyula temetésének idején. *Hont* Ferenc levele 1945-ből szintén hozzá íródott. A *Jaschik*-féle díszlet-maketteknek a Nemzeti Színház Múzeumában való elhelyezéséről ír *Pataki* Józsefnek *Németh* Antal, — vannak levelei *Abonyi* Gézához is az 1935—42 közötti időből. Meg kell említenünk *Bihary* József újévi kártyáját, s az ifjú *Rózsashegyi* Kálmánnak *Gabányihoz* írt gratuláló sorait; ugyanő *Jászainak* egy kedves képét küldi el, még 1908-ban, levél kíséretében *Jászaihoz*. A felsorolást két kitűnő előadóművésznőnk nevével zárjuk s mindkettőjük *Jászaihoz* írt leveleivel: *Péchy* Blanka itt levő, már nagyrészt ismert sorai 1918—22 között íródtak, — *Simonffy* Margot-

nak 1922-ben kelt levele pedig — a *Jászaival* való első találkozás és az elhangzott biztató szavak hatására — pályakezdése történetét ismerteti. Nem felesleges hangsúlyoznunk, hogy — mint minden jelenkori kéziratot — az élő művészek leveleit is kizárólag a levélíró engedélyével használhatja a tudományos kutatás.

A színészet múltjából s félmúltjából kelt színészleveleken kívül az áttétel során *zeneművészek* és előadóművészek levelei is bekerültek kéziratárunkba, — eddig is már gazdag ilyen anyagot őrzünk a zenei levelek csoportjában. Színházaink s a zeneművészet kisebb vagy nagyobb jelentőségű képviselői között mindig intenzív kapcsolat volt, — akár arra az időre gondolunk, mikor a Nemzeti Színház adott otthont az operának, — akár a zenei vagy zenés műfajok önálló színházaira.

Elsőnek kell említenünk az 1839—40-es évek karnagyának, *Bognár Ignác*-nak leveleit, *Földváry Gábor*hoz, *Nyáry Pál*hoz, *Ráday Gedeon*hoz és *Udvarhelyi Miklós*hoz írta ezeket. A *Doppler* testvéreknek is több levele van itt, Károlyé 1856-ból *Ráday*hoz, Ferencé pedig 1858—72 között *Szigligeti*hez, *Csepregi* Lajoshoz, *Paulay*hoz, *Orczy Bódogh*hoz s egy ismeretlenhez.

A sort *Erkel* Józsefnek 1844-ben írt sorainak megemlékezésével folytathatjuk. *Erkel* Sándor többekhez — köztük *Podmaniczky Frigyes*hez 1862—78-ban — írt levelei vannak kezünkben. Ismeretlenhez szóló levéltörődékében a „német accentus magyar színpadon” problémájával foglalkozik; *Erkel* Sándortól még 1886-ból van levelünk.

Goldmark Károly levele 1878-ból a Nemzeti Színház igazgatóságához szól. Feltétlenül megemlézendők *Reményi* Edének azok az *Orczy Bódogh*hoz írt levelei, melyekben a külföldi könnyebb műfajok és gyengébb, de idegen szereplők előtérbe nyomulása s a hazai kultúra ügyének háttérbe szorulása miatt állásáról 1871-ben lemond. *Podmaniczky Frigyes* a címzettje mind *Delibes* 1876-ból való táviratának, mind pedig *Massenet* két autográf levelének és egy táviratának, — köztudomású, hogy *Massenet* maga is jelen volt *Lahore királya* c. operájának 1879-ben, a Nemzeti Színházban tartott magyar bemutatóján.

Az időközben elhunyt *Radnótfáy Nagy* Sámuelhez intézte levelét 1870. márc. 31-én, Luzernből *Richard Wagner*, melegen ajánlja a Nemzeti Színház megüresedett karnagyi tisztségére *Richter* Jánost. Van ez anyagban *Liszt* Ferencnek néhány udvarias sora is, francia nyelven írta 1870-ben, talán *Bogáthy* Elizához.

A huszadik század eleje magyar zenei életéhez kapcsolódó leveleket mind a most hozzánk került *Jászai*-anyagoknak köszönhetjük. Itt van pld. a század első éveiből *Zichy Géza*, *Szamosi Elza* és *Ábrányiné Wein Margit* több levele; 1912-ből ír *Jászai* Marihoz és gratulál művészi alakításához *Rudnyánszky Gyuláné Réthy* Laura, ki magát „egyszerű asszony”-nak, „a világtalan poéta berkének már-már elhallgató dalos madará”-nak nevezi. Meg kell még említenünk *Hubay Jenő* és *Dohnányi Ernő* levelét s *Budanovits* Máriának 1916-ból írt sorait, valamint *Palló* Imrénének ugyancsak *Jászai*hoz szóló 1924. évi karácsonyi üdvözlését.

A színházak és a *képzőművészetek* kapcsolatai sem lehetnek sokkal gyengébbek, — kevesebb mégis ez az anyag, mint a zenei élet személyiségeinek levelei. *Spányi Béla* 1889-ben írt *Bartók* Lajosnak a kiadók körül szerzett keserves tapasztalatairól, az illusztráló művészek kihasználásáról. Érdekesekek *Fadrusz* Jánosnak Mátyás szobráról írt sorai, — van még feleségétől és sógornőjétől is

vele kapcsolatos levél. Egyébként csak két képzőművészeti vonatkozását, — egyben igen érdekes levelet kell itt még ismertetnünk, mindkettő *De Caux* Mimi amugyis igen gazdag levelezésanyagával került kéziratárunkba. Az egyiket *Barabás* Miklós írta, 1878-ban, s a nyilván eziránt érdeklődő művésznőnek megmagyarázza, miért nem állította ki a portréját. *Telepy* Károly pedig 1896—97-ben több levélben tájékoztatja *De Caux* Mimit arcképének az Országos Képtár számára történt eladása részleteiről.

A levelek igen gazdag csoportja az *irodalom* kisebb és nagyobb munkásainak írásait tartalmazza.

Még 1831-ből való *Döbrentei* Gábornak *Fáy* Andrásához, 1833-ból *Balla* Károlyhoz és 1840-ből *Balla* Endréhez írott levele. Más helyt már említettük *Bajzának* *Kántorné*hez írt leveleit 1837—38-ból, — van tőle még *Nyáry* Pálhoz 1840-ből s *Szigligeti*hez több, hivatalos ügyeket tárgyaló levél 1847—48-ból. Hasonlóan rövid utasításokat tartalmaznak *Erdélyi* János levelei 1848—49-ből, melyeket *Szigligeti*hez, *Csepregi* Lajoshoz és *Komlóssy* Ferenchez intézett. *Vas Gereben* 1850-ben a szerzői díj kifizetésének módozatairól ír *Simontsits*nak; *Kemény* Zsigmond, *Degré* Alajos, *Bernáth* Gáspár és *Dobsa* Lajos sorait is őrizzük ebben az anyagban. Részletesebben ki kell térnünk *Tóth* Lőrinc levelére, mellyel 1858. márc. 4-én fordul *Ráday* Gedeonhoz, „Bajza, a sokat szenvedett érdemkoszorús tegnap esti 6 óra körül rögtön meghalván, — írja *Tóth* Lőrinc — mint-hogy családjának őszintén barátja s támasza mentől kevesebb van, én teszek annyit boldogult barátom családjáért, amennyit tehetek... Kegyeskedjék valamely rendelkezést tenni a temetési ünnepség szebbítésére... (A temetőben) az ének költségekimélsből elmarad. Mert, fájdalom, nem is tudom, hogyan állítjuk ki a legszükségeseb temetési költséget...”

Jókainak több levele került be ez alkalommal is gyűjteményünkbe: ír *Kolozsvárt* vendégszereplő feleségének színházi híreket, van néhány sora *Egressy* Gáborhoz — s mint már említettük — többnyire fellépést lemondó levele *Festetich* Leóhoz, *Szigligeti*hez és *Paulay*hoz, — de van szó leveleiben darabjainak előadásáról, tantième-ügyekről — s ünnepi előadásra járó szerzői páholy-jegy meg nem küldéséről is.

Van kezünkben levél *Arany* Jánostól: *Egressy* Gáborhoz 1860-ban, *Nagykőrös*ről küldött soraiban pótlólag néhány számot kér a Színházi Lapból, s igéri, hogy küld ő is közlendőt, „habár nem költeményt is.” A *Teleki* pályázathoz színész-bírálok kijelölését kétszer is kéri; egy *Radnótfáy* Nagy Sámuelhez 1866 decemberében intézett levélben *Hamlet* fordításáról értesíti. Hozzá írta 1864-ben a drámabíráló bizottsági tagságáról lemondó levelet is. *Tóth* Kálmánnak *Szigligeti*hez írott levelei az 1854-től 74-ig terjedő évekből valók, érdeklődik *Nők az alkotmányban* c. vígjátéka sorsa iránt, drámabíráloi véleményét írja le, a *Metastasio* fordítás-pályázat bírálatára kéri fel *Szigliget*it, — máskor meg a színházi zenekarba ajánl valakit. *Vahot* Imre igen sok, simamodorú, de indulatokkal telt levelet küld — az 1865—75 közti években — *Ráday* Gedeonhoz, *Festetich* Leóhoz, *Nyéky* Mihályhoz, *Csepregi* Lajoshoz, s főképpen *Szigligeti*hez, bennük sérelem, intrika, sőt fenyegetés. Egyik darabjának a koronázási ünnepségek alkalmával való előadása ügyében az udvarban főlovászmesteri rangot viselő *Batthyány* Imréhez fordul s „irigy író társait”, különösen „a nemzeti színpadot monopolizáló” *Szigliget*it mint fő” vágytársát” emlegeti.

Szász Károly, a püspök *Szigligeti*nek 1875-ben a budai Várszínház műsoráról

ír, — egy 1860-ban Kunszentmiklósról kelt levelében *Tóth* Józseftől angolnyelvű *Shakespeare* kötetet kér kölcsön. *Csiky* Gergelynek *Paulay*hoz intézett levelei az 1878—86-ig terjedő időkből valók; *Váradi* Antal különböző gratuláló levelein kívül egy Pécsről *Paulay*hoz megküldött prólóját említi 1879-ben. Meg kell még említenünk *Majthényi* Flóra, *Bulyovszky* Gyula, *Vadnai* Károly, *Szegfi* Mórné *Kanya* Emilia, *Berczik* Árpád és az *Ábrányiak* nevét. *Ágai* Adolf ír *Szigligeti*hez, majd több levelet *Jászai* Marihoz is, megküldi neki egy 1906-os athéni Elektra előadás görög—francia színlapját és ismertetését. *Malonyai* Dezső gratulál *Gabányi* Árpádnak kitüntetéséhez. Mint sok más szerkesztőnek, újságírónak, *Rákosi* Viktornak is a *Jászai*hoz írott levelei kerültek most elő. A gyermekeinek küldött ajándékot megköszönve humoros tárcának beillő levelet ír 1890-ben, egy másikban új fényképek küldését jelzi, aláírások: „*Rákosi* Viktor apa, tárcaíró és közönség”, illetve „*Sipulusz*, család-apa és porszem.” Van még itt *Kürthy* Emilhez írott *Rákosi* Viktor-levél is; meghatódva köszöni meg a „jószívű öreg bajtárs” jókívánságait.

A századforduló és az 1900-as évek íróemberei közül is azoknak az autográfja került most be gyűjteményünkbe, kik *Jászai*hoz írtak: így például *Lőrinczy* György, *Bársony* István és *Kozma* Andor levelei. Ez utóbbinak levelei 1896—1920 között íródtak, néhányban verseit és köteteit ajánlja *Jászai* figyelmébe, — leírja gondolatait a nagycenki *Széchenyi* sírról és a visegrádi remetéről, *Görgeitől*, válaszolva a *Jászait* foglalkoztató kérdésekre. *Teleki* Sándorné *Szikra* levelei tiszteletpéldány megküldéséről, felolvasásokra és összejövetelekre való meghívásról szólnak. A *Jászai*hoz írott levelekből meg kell említenünk *Vargha* Gyulának a Kisfaludy Társaságba szóló meghívó sorait, *Tömörkényi* István és családja rövid írásait balesetek, illetve jubileumi ünnepése alkalmából. *Zempléni* Árpád és *Tormay* Cécile éppúgy fordul hozzá levéllel, mint *Szini* Gyula, ki egy színibirálataiban *Jászai* kifogásolta kifejezését („legperfektebb duenna”) védi meg. *Szép* Ernő szerzői estéjére szeretné szereplőül megnyerni, *Osvát* Ernő pedig — 1923-ban — cikket kér tőle. *Nagy* Endre azt tisztázza 1911-ben, hogy nem *Jászait* parodizálják a kabaréban. Itt van 1907 és 1908-ból *Oláh* Gábornak több levele; *Peterdi* Andor pedig 1915 decemberében abból az alkalomból ír *Jászainak*, hogy *Petőfi* Társasági tagsága nem valósult meg. Nen lehet pusztá említéssel elmenni *Schöpf-*lin** Aladár 1916-ból kelt sorai mellett. Azt írja *Jászainak*, mindig arra igyekezett, hogy „becsülettel szolgálja azt, amit igazságnak tart”, — különösen „most, mikor az igazi emberek rá vannak szorulva arra, hogy vigasztalják és bátorítsák egymást.” Van itt még *Jászai*hoz küldött *Kosztolányi*, *Babits* és *Móra* levél is, *Hatvany* Lajos az emigrációból írja — szinte *Jászai* utolsó napjáig — hosszú és érdekes leveleit. Meg kell említenünk *Ambrus* Zoltán, *Herczeg* Ferenc s *Szederkényi* Anna leveleit is. *Szabóné* *Nogáll* Janka teret szeretne nyerni 1918-ban — *Jászai* segítségével — *Szabó* Endre forradalmi verseinek. Most kerültek gyűjteményünkbe *Georg Brandes* 1900 és 1907 között *Jászai*hoz írott levelei is.

Elősoroljuk még azokat az írói leveleket is, melyek a *Jászai* anyagon kívül kerültek hozzánk ezzel a most átvett anyaggal. Elsősorban *Gárdonyi* Géza *Kassai* Vidorhoz s különösen *Kürthy* Emilhez írott igen jellemző soraira kell itt utalnunk. *Herczeg* Ferenc — a már említetten kívül — *Gabányi* Árpádhoz és *Vidor* Pálnéhoz írott leveleivel szerepel. Meg kell még említenünk *Ambrus* Zoltánnak *Paulay*hoz és *Festetich* Andorhoz írott sorait is. *Heltai* Jenő *Sziklay* Jánoshoz, — *Benedek* Marcell pedig 1908-ban *Hevesi* Sándorhoz ír néhány soros levelet.

Van ebben az anyagban két *Móricz* levél is; az elsőt 1913-ban *Pethes* Imrével együtt írta dunántúli utazása közben *Gabányi* Árpádhoz. A másikban ismeretlen től a *Boszorkány* kéziratát kéri vissza, 1941-ben. Az egyik legkésőbbi keltezésű levél *Andai* Ernőé, 1947-ből *Abonyi* Gézához szól.

A levélírók egy másik csoportját a *tudományos élet* alakjai alkotják. *Toldy* — még *Schedel* — Ferenc 1839-ben *Komlóssy* Ferencnek a drámaírók tiszteletdíjára tesz javaslatot, — később, 1859-ben *Ráday*tól két színész-bíráló kijelölését kéri a Teleki drámapályázathoz. *Reméle* János bécsi egyetemi tanár 1856-ban *Ráday* Gedeonnak írott levelében unokahuga énekesnői bemutatkozását készíti elő. *Karacs* Teréz *Ballagi* Mórhoz ír, *Köváry* László meg *Egressy* Gáborhoz, az erdélyi színészet múltjáról. *Kalocsa* Róza *Szigligeti*hez fordul levelével, *Mátray* Gábor pedig *Radnótfáy* Nagy Sámuelhez 1862-ben. *Szigligeti*hez szól *Tomori* Anasztáz levele 1858-ból s a Katona-szobor ideiglenes elhelyezésével foglalkozik, 1856-ban *Egressy* Gáborhoz intézett sorai pedig ajándékot kísérték.

Említésre méltók *Gyulai* Pál rövid, udvarias levelei *Festetich* Leóhoz, illetve *Szigligeti* *Edéhez*. *Greguss* Ágost levele *Radnótfáy*hoz szól, — *Herman* Ottó az Állatvédő Egyesület dolgában levelezik 1882-ben *De Caux* Mimivel. Figyelemreméltó adatot nyújt *Szilágyi* Sándor 1881-ben *Paulay*hoz intézett levele: az Egyetemi Könyvtár nevében nyugtázza a budai Várszínházban őrzött régi magyar és német nyelvű színlapok kötetének átvételét. *Bayer* József a Nemzeti Színház történetére vonatkozó adatok után érdeklődik *Péchy* Gyulától, *Vértesy* Jenő pedig *Egressy* Gáborral kapcsolatos adatokat kér fiától, *Egressy* Ákostól a hozzá 1903 és 1904-ben írott levelekben.

A nyelv- irodalom- és történettudományok művelőinek olyan nagy serege szerepel a század első évtizedeiből *Jászai* Mari levelezésében, hogy meg kell elégednünk néhány névvel: *Barabás* Ábel Kolozsvárról, *Löv* Immanuel Szegedről, *Beöthy* Zsolt, *Alexander* Bernát, *Angyal* Dávid, *Lukinich* Imre, *Császár* Elemér, *Csengeri* János. Ismeretlenhez írta, de *Jászai* tévesen értelmezett latin szövegmondásával foglalkozik egy levélben *Marczali* Henrik. Soklevéllel szerepel *Ferenczi* Zoltán és *Voinovich* Géza. Megemlítjük itt *Voinovich*nek *Tóth* Imréhez, *Hevesi* Sándorhoz és *Pataki* Józsefhez írott leveleit is.

A következőkben a *közéleti és társasági személyiségek* leveleiből ismertetünk, korántsem a teljesség igényével. A sommásan már említett vármegyei igazgatás idejéből való levelek közül tárgyuk miatt is szólni kell *Ráday* Gedeonnak arról a leveléről, melyet 1839 vagy 40-ben Hermann *Neeje* festő szerződtetése dolgában *Nyáry* Pálhoz írt. Ez időből való *Beleznay* Jánosnak *Balla* Endréhez és *Majthényi* Tádénak *Nyáry* Pálhoz írott levele is. Még 1836-ban fordul *Földváry* Gáborhoz színházi ügyben *Simontsits* János, — majd ugyanő 1850 körül adminisztratív intézkedésekről ír *Szigligeti*hez s *Komlóssy* Ferenchez. Ugyancsak *Nyáry* Pálhoz szól *Rosti* Albert levele is még 1837 előttről, közli, hogy a *Fideliót* meghozatta, költségei — 39 pfrt — megtérítést kéri.

Földváry Gáborhoz fordul levelével 1837-ben *Róth* Mihály gimnáziumi igazgató, szabad bemenetelt óhajt biztosítani a „vigyázók”-nak, kik a „színházba s az ifjúságnak tilalmas helyekre” járnak ellenőrzésre s kiknek azután tovább „tilos ott késniök”. *Ráday*nak később írott leveleiből meg kell említenünk választ *Tomory* Anasztázhoz 1858-ban, a Katona-szobor ügyében; 1860-ban pedig arra kéri *Csepregi* Lajost, mutassa meg néhány érdeklődő főrangú hölgynek a Szilágyi Erzsébet-kosztüm mentéjét.

Rónay Jácint 1862-ből, Londonból ír *Bulyovszky* Lillának, többek közt így: „a hazán kívül van nevem, a feledhetlen hazában nincs, — minden, mi Magyarországból hozzám intéztetik, Dr. I. Smith . . . cím alatt érkezik.” Ebben az anyagban van az a 22 levél (néhányiknek másolata is), melyet *II. Lajos* 1865—68 között írt *Bulyovszky* Lillához, s melyek régebben *Ernst* Lajos gyűjteményében voltak találhatóak. *Podmaniczky* Frigyes levelei a 70-es évekből részben a már említett *Massenet* és *Delibes* levelezés darabjai, — részben pedig másokhoz, pl. *Bartók* Lajoshoz, *Paulay*hoz és *Prielle*-hez íródtak. *Vay* Miklós 1867-ben mint *Pálóczy Horváth* Mária végrendeletének végrehajtója fordul az érdekelt intézmény, a Nemzeti Színház igazgatóságához.

Veres Pálné *Beniczky* Hermin *Paulay*hoz fordul egy levéllel 1879-ben, neki ír *Trefort* Ágoston is, egy jegyszedő-ruhatáros érdekében. *Tisza* Kálmán — felesége távollétében — nyugtázza *Bulyovszky* Lillának a kisdedővás céljaira küldött adományt, *Tisza* Kálmánné pedig engedélyt kér 1888-ban *Paulay*tól arra, hogy a Nemzeti Színház tagjai az építendő ref. templom javára hangversenyen fellép-hessenek. Van ebben az anyagban *Klapka* Györgynek is néhány sora a század végéről *Paulay*hoz és *Theindl* (*Tasnádi*) Gyulához címezve. *Görgei* Artúr könyvet köszön meg *Jászainak*. *Teleki* Sándor hosszú és regényes élete során írott leveleiből is bekerült most néhány kéziratárunkba, az egyik határt jelző év 1858, — a másik meg 1887. Az ifjú *Lendvay* Márton házasságkötéséhez gratulál, *Priellenél* — egy jóembere kezébe adott levéllel — egészsége után érdeklődik, — ír *Paulay*hoz *Hunyadi* Margit érdekében, kivel, mint írja — „nem fogunk sem ő, sem én szégyent vallani, erről biztosítom Önt, az én negyven esztendő tapasztalatommal.” Több levelet ír a *Vizvári* családnak s *Nagy* Imrének, — hadd idézzünk itt egy igen jellemző részletet: „Nagy baj az, mikor az ember élte javát művészekkel és írókkal töltötte, hozzá szokik az észhez s a másféle cibil úgy izlik mint . . . a rostbifre a savó, se íze, se bűze, sem nem hús, sem nem hal, kotyvalék és kőfic spékelve áhitatos szent ostobasággal. Nincsen nagyobb oldalbadőzés a társas életbe, mint mikor jó mondásait valakinek magyarázni kell, — aztán vicceljen az ember a nagybányai patikáriusnak vagy Hudubának, a bányatanácsosnak, s bámulja *Klimpánovszkyt*, a fő erdőinspektort. Ilyenkor egy ökölnyi komédjást nem adnék egy elefánt nagyságos úrért.”

Rákosi Jenő 1875-ben *Szigliget*től a Népszínház első előadásaira kosztümöket kér kölcsön; *Paulay*hoz 1884-ben intézett levelében arról ír, hogy darabjával kapcsolatos problémákat szeretne megbeszélni vele. *Jászai*hoz 1900 és 1923 közt írt levelei közül legjelentősebbek azok, melyek *Jászai* Nemzeti Színházból való távozásával foglalkoznak. 1907-ben sem nyugodt a Nemzeti Színház művészi munkája felől, de nem apró, hanem lényeges bajokat lát, s a színház minden jó színészét, *Jászait* is okolja azért, mert „mind a magok dolgán keresztül nézik a színház dolgát.” 1922-ben pedig tréfásan írja *Jászainak*: „hát nem kerülhette el a jubileumát.”

A társasági élet szereplőinek egész sora lelhető pl. megintcsak a *Jászai*hoz írott levelekben: *Berzeviczy* Albert, *Vay* Gáborné, *Pázmándy* Dénes, a *Bánffy* család több nőtagja, *Bittó* Antoinette alapítványi hölgy, *Pekár* Gyula, *Révai* Mór, *Belítska* Sándor, *Apponyi* Albert stb. stb. Ki kell emelni *Apponyi* Sándor és felesége 1914—20 közt, s *Széchenyi* Béla 1905—1912 közt írott leveleit. Nehányan azok közül, kiknek nem — vagy nemcsak — *Jászai*hoz írott sorai kerültek most kéziratárunkba: *Bárczy* István *Gabányit* üdvözli, *Wlassics* Gyula *Jászain*

kívül *Blaha* Lujzának és *Tóth* Imrének ír, *Wersényi* Róza 1896—1913 közt sűrűn intéz levelet *Rákosi* Jenőhöz, ugyanő színészettörténeti emlékeinek ügyében *Pataki* Józsefhez fordul.

Végezetül, — de legkevésbé sem utolsó sorban ismertetjük azokat a leveleket, melyeket hol neves, hol kevésbé vagy egyáltalán nem ismert íróik olyan lényeges tartalommal indítottak útnak, hogy azok az eddigi, levélírók szerinti csoportosításban méltó helyüket meg nem találhatták volna.

A leveleknek egész sora nyújt segítséget a magyar színészet történetének minél alaposabb feltáráshoz — itt nem az egykorú, hanem a visszatekintve adatot szolgáltató levelekre gondolunk. Említettük már *Kováry* László és *Bayer* József nevét máshol, a *Pataki* Józsefét is, az ő munkájának eredményeire, levelezése egyes részleteire mégis ki kell térnünk. Lelkes kezdeményezés és gondos aprómunka forrott egybe nála, felkutatta a magyar színészet úttörőinek napjainkban még élő családját s rajtuk keresztül is gyűjtött a múzeumnak anyagot. Így ír 1942-ben a kolozsvári *Fejér* testvérek leszármazottjának, *Haralyi Fejér* Lajosnak; 1930-ban megköszöni *Péchy* Gyulának a beküldött értékes dokumentumanyagot. Az elhalt kortársak emléktárgyait is igyekszik megszerezni, *Kiss* Irén és *Fáy* Szeréna családjához ír kérő, illetve köszönő levelet. A hozzá írott levelek is lelkes hagyománymentő munkáját dokumentálják. *Moór* Anna emlékanyagot ajánl fel *Melly* Béla, *Szentgyörgyi* István emléktárgyairól ír *Lévayné*, *Szentgyörgyi* leánya; *Szereday* Ferencné 1937-es ajándékát 1940-ben még megpótolja, — *Soós* Lajos festőművész pedig megküldi a múzeumnak *Jókai* különböző lakóhelyeit megörökítő festményeit; *Tóth* Mihály — amint aláírja magát — hadirokkant és volt műgyűjtő pedig három darab, 1790-ből származó színművet ajánl fel a gyűjtemény számára. A Nemzeti Színház múzeumának létrejötte előtt a Színészegyesület gyűjtötte az emlékanyagot: ide ajánlja fel *Szerdahelyi* Lajos 1920-ban a hadifogsága alatt összegyűjtött színlapokat. A — már ilyen vonatkozásban is — többször említett *Péchy* Gyulának van levele 1929-ből a magyar színészettörténet megírásának kérdéséről a szintén adatokat gyűjtő idős *Festetics* Andorhoz, — *Pataki* Józsefhez a nála levő iratok beszállításáról ír 1935-ben. *Markos* Györgyné *Máttyus* Clotilde *Jászaihoz* 1916-ban írt levelében a régi Nemzeti Színházra, s különösen *Lendvayné Hivatal* Anikóra emlékezik. *Kozáry* Dániel is *Jászainak* számol be majd évszázados emlékéiről: hogyan hoztavitte a vármegyeiek levelét *Kántornéhoz*. *Székely* József pestmegyei levéltáros előbb magánlevélként, majd kiadásra szánt formában ír meg *Krecsányinak* egy színészanekdótát és magyarozatát: *Szigligeti* és *Havi* a *Döbrentei* Gábor füttyszavára táncol. *Rakodczay* Pál *Prielle*-hez 1882—1901 közt írt levelei közül ki kell emelni azt, melyben a munkájához használt *Prielle*-levelezés visszaküldését jelzi; 1911-ben *Egressy* Ákostól érdeklődik az *Egressy* Gábor feljegyzéseiben említett, fodrászhoz küldendő *Zách* képről. *Erődi* Jenő 1919-ben a vidéken élő idős színésznőtől, *Siposné Dobozy* Linától kér színészettörténeti adatokat. *Sólyom* Lajos ny. színész pedig emlékeiből megírja *Egressy* Ákos lovagias ügyét az aradi tisztkarral, — ifj. *Egressy* Gáborhoz címezve 1928-ban. *Kovács* Róbert műkőgyáros a *Dunaiszky* László készítette *Lendvay* szobor érdekes úton hozzákerült gipszmodelljét jutattatja el *Hevesi* Sándoron keresztül a színházi múzeumba.

A színház könyvtárához kapcsolódó leveleink is vannak. Pl. 1856-ban Kecskemétről küld könyveket ajándékba a Nemzeti Színház könyvtárának *Horváth* Döme. *Komlóssy* Ferenc ugyanazon időtájt arról ír *Fáncsy* Lajosnak,

mi a színházi könyvtáros munkája, mi lenne méltányos fizetése — mennyi díjazást kellene adni a színdarabok másolásáért.

A Nemzeti Színház jövőjével, így az új épület gondjával is foglalkozik néhány érdekes levél. *Kertész* K. Róbert a vallás- és közoktatásügyi minisztériumból afelől igyekszik 1911-ben az aggodalmaskodó *Jászait* megnyugtatni, hogy az új épület tervezésénél volt gondjuk az öltözők megfelelő méreteire is, nem lesznek levegőtlen helyiségek. Egy másik levele kíséretében a bontásra kerülő régi Nemzeti Színház színpadjának egy deszkadarabját küldi el *Jászainak*. Az építőművész *Pogány* Móricot a szanatóriumban is alig hagyja nyugton színházépítő munká kedve, amint *Tóth* Imréhez írott levelében olvashatjuk.

Ez a külső keret, az épület; a színház maga műhely e falakon belül, tele csupa túlérzékeny emberrel, rajongásokkal és intrikákkal s a mindennapi élet be-becsapódó áramlataival. Ilyen egy cseppben a tengert megmutató levelünk is van, jónéhány. Egy *Philippovits* nevű színész *Bartay* Endréhez fordul elhangzott sértések dolgában: ne nevezze őt senki rác gazembernek. A 40-es évek operaénekesnő-válságai is közrejátszanak abban, hogy szerte a két hazában az utánpótlás ígéretei jelentkezhetnek. *Pály* Elek 1843-ban *Deáky* Filep Sámuelhez ír egy zalatnai bányatisztviselő-leány énekesnői kiképeztetéséről s e célból *Deáky* Filep Sámuel házánál való elhelyezéséről; ugyanezt a kérést támogatja *Szentkirályi* Zsigmond a fentihez írt levele. *Pjiffner* Bódog főhadnagy Magyarországról való elhelyezése idején, 1845-ben úgy szeretné három leányát jól ellátva tudni, hogy egyet színésznőjelöltként a Nemzeti Színházra hagyyna. *Praznóczki* Ferenc szabó 1848-ban kelt levelében arról ír, hogy felesége halálával önálló műhelyét feladja, s mint színházi szabó szeretné kenyerét megkeresni. A kulisszák mögötti, de a karzati helyekről jól látható csintalan jelenetek kevésbé épületes hatásáról ír a színház titkári hivatalának *Remellay* Gusztáv. *Váli* Ferenc pápai tanár — *Váli* Mari apja — 1866-ból a következőkről értesíti *Egressy* Gábor özvegyét: „Felejthetetlen nagy színészünk, boldogult kedves férje könyvére elfizetőket — a nyomasztó szükség miatt — nem gyűjthettem, — csak a magam részére kérek két példányt, hogy valamely részben leróhassam honfiúi kötelességemet.” A pesti izr. hitközség több köszönő levele azt mutatja, hogy kórházi és más jótékony célra a Nemzeti Színház olyan hírneves színészei léptek fel, mint *Egressy* Gábor és *Tóth* József. *Egressy* Ákoshoz — honvédtiszti fényképével ellátott lapon — sok tisztelője ír néhány üdvözlő sort. Jóformán nincs a 19. század második felében olyan színésznő, — akár drámai szende, akár operett-primadonna — ki ne intézett volna levelet *Bartók* Lajoshoz, a Nemzeti Színház házi szerzőjéhez, a szerkesztőhöz és képviselőhöz, — láttuk a színészek leveleinek ismertetésénél. A személyes sikereken túl, a színház egészének nagy diadala az *Ember tragédiájának* 1883 évi színrehozatala, — egy pesti szabadkőműves páholy is melegen gratulál hozzá *Paulay*nak, — van itt 1885-ből egy meghívójuk is *Paulay*hoz, gyermekvédő egylet ügyében. Francia nyelven fordul egy magát P. *Richard*-nak nevező levélíró Kecskemétről *Szigligeti*hez, a *Nagymama* francia fordításáról ír. Svédországban lakó 48-as öreg honvédnek küldendő lapszámokról van említés *Kuszkó* Istvánnak, az *1848-49-es Történeti Lapok* szerkesztőjének valószínűleg *Egressy* Etelkéhez írott soraiban. A közönség, s nem a befentesek hangját szólaltatja meg *Kürthy* Emilné *Szemere* Gizella: helyteleníti, sőt elítéli *Jászai* lépését, mellyel 1900-ban a Vígszínházhoz szerződött. *Magyar* Lajosnak 1920 táján, emigrációja előtt *Jászai*hoz írt sorai igen érdekes dokumentumok. A huszas évek anyagából ide

kívánkozik *Madách* Emánuelnak *Hevesi* Sándorhoz írott levele, melyben felsorolja — lakóhelyükkel együtt — a még élő, tehát a *Madách*-centenáriumra meghívandó *Madách*-leszármazottakat. (Annakidején, az *Ember Tragédiája* szinrealkalmazása előtt, *Paulay* fordult levéllel *Madách* Aladárhoz.) *Szendrey* Júlia hagyatékának sorsáról ír *Jászainak* Bécsből *Hatvany* Böske. *Szalay* József gyűjteménye számára kéziratot kér 1914-ben *Jászai* Maritól.

A kevés legújabb keletű levélből ezen a helyen a volt *Abonyi*-tanítványok sorait kell még feltétlenül megemlítenünk. Az igazi művészpédagógus nevelőhatása tükröződik hálás levelükben, amint 1945 után sorra jelentkeznek: *Ivan Mesev* Szófiából, *Kosztolányi* Bronislaw Bratislavából s az itthoniak közül többek közt *Luttor* Mária.

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában a múlt század végén s e század elején bekerült anyag avatott tollú ismertetőjére talált *Vértessy* Jenőben, kinek dolgozatai időről-időre feltárják a *Magyar Könyvszemle* évfolyamaiban 1904—1916-ig a gazdag színházi anyag egy-egy csoportját. (Tudjuk, hogy a kéziratári anyagról összefoglaló, népszerű tudományos előadást is tartott 1911-ben.) Az azóta elmúlt évtizedek során a Nemzeti Színház centenáriuma adott alkalmat újabb anyagfeltárára. A Nemzeti Színház levéltáráról kitűnő ismertetést kapunk *Pukánszky* Kádár Jolántól¹; sok szétszórt, Nemzeti Színházzal kapcsolatos anyag közzétételére is sor került². Mint több helyt említettem, a szóbanforgó anyag egy része is ismert, közreadott. Az új lelőhelyek megnevezésére azonban ma már minden eddig ismert darabnál is szükség van, s ez a lelőhely, az itt ismertetett, eddig különböző helyen őrzött anyagnál 1953 óta az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Megemlíteném még, hogy annakidején a Nemzeti Színház levéltárában hiába keresett darabok most újból felbukkantak, pl. *Arany* János levelei³.

Jegyzetek

1. *Levélt. Közl.* 1938. 186—204. 1.
2. *Pukánszky* Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története. I—II.* Bp. 1938—40.
3. *Pukánszky* Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház levéltára. Levélt. Közl.* 1938. 201. 1.

Auf die Schauspielkunst bezügliche Neuerwerbungen in der Briefsammlung unserer Handschriftenabteilung

M. PAPP

Die Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Széchényi sammelt seit längerer Zeit Literatur- und Korrespondenzmaterial des ungarischen Theaterwesens und verfügt daher über ein reiches, auf die Geschichte der Schauspielkunst bezügliches Handschriftenmaterial. Im Jahre 1953 wurden über 4000 Briefe aus der Abteilung für Theatergeschichte in die Handschriftenabteilung unserer Bibliothek übergeben. Über dieses Material — soweit Namen oder Adressaten bekannt sind — kann man heute schon auf Grund des Katalogs Auskunft geben. Der Aufsatz hat den Zweck das an Daten so reiches Korrespondenzmaterial inhaltlich zu erschließen. Das Material wird nach folgenden Kategorien der Verfasser der Briefe besprochen: Schauspieler, Schriftsteller, Tonkünstler, Kunstmaler, Gelehrte, Persönlichkeiten des öffentlichen und gesellschaftlichen Lebens. Auch jene Briefe werden genannt, die von unbedeutenderen oder weniger bekannten Schriftstellern stammen, ihren Inhalt halber aber von Bedeutung sind. Der überwiegende Teil des Materials stammt aus der 2. Hälfte des XIX. Jahrhunderts, er reicht aber bis zu den Anfängen des ungarischen Theaterwesens zurück; die zuletzt erworbenen, aus den literarischen Nachlaß von Géza Abonyi stammenden Stücke reichen bis zur Mitte des XX. Jh.-s. Auf die Beziehungen zum Nationaltheater und zum Opernhaus weisen Briefe ausländischer Künstler hin, unter diesen solche von *Ira Aldridge*, *Désirée Artôt*, *Joseph Lewinsky*, Handschriften der Künstler des Burgtheaters, wie auch Briefe von *Richard Wagner*, *Delibes*, *Massenet* usw.

Der größte Teil der Briefe wurde früher im Museum des Nationaltheaters aufbewahrt, andere gelangten durch Kauf oder Schenkung, einzeln oder als zusammenhängender Nachlaß in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi.